

УДК 343.2/7

Колос М. І.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя та
кримінально-правових дисциплін
Національного університету
«Острозька академія»,
заслужений юрист України*

СТАРОДАВНІЙ СХІД: ГЕНЕЗИС КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОХОРОНИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми. Вчені-природознавці обґрунтовано стверджують, що життя, як одна із форм існування матерії, закономірно виникає при наявності для того відповідних умов, які створилися на Землі приблизно 3,5 млрд. років тому [1, С. 9]. Проте точний час і місце появи на нашій планеті людини, з якою прийнято пов'язувати «розумне життя», залишається для науковців певною мірою таємницею, проблеми якої активно досліджуються. Вони заявляють, що людина, як істота суспільна, пройшла тривалий період свого розвитку, багато етапів якого і понині ще не зовсім вивчені. Є дані, з яких вбачається, що антропогенез розвитку людини (Номо), першим представником якої окремі вчені вважають «людину вмілу» (Номо habilis), розпочався 2 млн. років тому в Австралії. У процесі розвитку, близько 1,6–1,5 млн. років, цей вид змінився в Африці, Азії та Європі на «людину, яка ходить вертикально» (Номо erectus). І лише

© Колос М. Й., 2015

© Національний університет «Острозька академія», 2015

-
- Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

200–40 тис. років тому сформувався сучасний тип «людини розумної» (*Homo sapiens*), яка поступово заселила майже всю планету [2, С. 1343].

Г. Ф. Жегунов зазначив, що розумне життя пов'язується лише з людиною. Воно, маючи біологічну основу, як і в багатьох інших представників природи, має додаткові характеристики, зокрема такі як самосвідомість, абстрактне мислення, культура, духовність, наука.

Особливе місце людини розумної, на його думку, пов'язане також з тим, що лише вона здатна глобально впливати на природу, пізнавати себе і її, істотно змінювати навколишнє середовище та використовувати його у своїх цілях. Людина – істота свідома. Вона знає своє ім'я, національність, родинні зв'язки, структурує простір і час, в якому існує, володіє колосальною соціальною пам'яттю, постійно навчається і навчає інших, добре знає свій організм, контролює інстинкти, розуміє і розраховує свої поступки, які вчиняє не лише за біологічними, але й за соціальними мотивами [3, С. 296-297].

Зазначене об'єктивно впливає на соціальний розвиток людини і її суспільства. Так, А. Л. Зінченко повідомив, що до початку європейської колонізації в Австралії, яка була відкрита голландцем В. Янсоном у 1606 р., жило близько 600 племен. Територія кожного з них, залежно від природних умов проживання, налічувала від 380 км² до 100 тис. км². На цій стадії розвитку австралійські племена, як соціальні інститути, ще навіть не вступали в політично організовану єдність. Простежувалися лише певні паростки племінної влади. Окремі громади епізодично висували зі свого середовища здібних і авторитетних керівників, вплив яких з часом поширювався за межі їхніх общин. Тим паче не існувало міжплемінних об'єднань, які мали б спільні органи влади. Життя змушувало їх відповідним чином окреслювати свої відносини з сусідами на основі певних уявлень про походження чи географію мешкання, межі

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

мисливських і рибальських угідь, спільність обрядових традицій тощо [4, С. 10, 11]. Більше того, Ю. В. Яковець, автор концепції циклічної динаміки світових і локальних цивілізацій, підтвердив, що навіть у середині ХХ ст. у джунглях по руслу ріки Амазонки були знайдені племена, які жили в умовах первіснообщинного ладу [5, С. 34].

З наведеного вбачається, що фізіологічний, психологічний, а відтак і інтелектуальний розвиток людини здійснювався перманентно еволюційним шляхом. Крім того, залежно від кліматичних умов, географічного ареалу проживання людини, її розвиток, утворення соціальних об'єднань та державних утворень були неоднаковими як у просторі, так і за часом та рівнем функціональної ефективності. Недостатня розвинутість соціальних зв'язків між різними суб'єктами, їх територіальна віддаленість один від одного не сприяли своєчасному і рівномірному обміну суб'єктами набутим соціальним досвідом, зокрема у сфері формування звичаїв.

Наявність цього досвіду ми пов'язуємо з високим інтелектуальним розвитком людини розумної, що в часовому вимірі сягає глибини 200–40 тис. років тому, адже саме звичаї, традиції історично передували виникненню таких регуляторів суспільних відносин, як правові звичаї та право. Проте варто нагадати, що власне поняття «звичаєве право», за твердженням Н. Є. Толкачової, з'явилося і утвердилося в наукових працях представників Історичної школи права лише на початку ХІХ ст. завдяки особливій увазі вчених до народного звичаю, який свого часу виконав важливу роль джерела права [6, С. 57, 83]. Однак ми, звернувши увагу на важливість періоду початкового вироблення засобів регулювання і охорони суспільних відносин у виді звичаїв та правових звичаїв, не будемо глибоко вникати в дослідження природи цих соціальних феноменів усної побутової форми права, що десятками тисячоліть формувалася в певні

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

правові положення, які не лише використовувалися, але й охоронялися суспільством.

Стан і мета дослідження. Кримінально-правові положення актів провідних держав Стародавнього Сходу не піддавалися догматичному аналізу на предмет можливих генетичних зв'язків з аналогічними положеннями теологічних джерел та актів окремих держав, що утворилися пізніше. У межах програмного дослідження ми поставили мету виявити місце українського кримінального права в процесі формування та розвитку кримінально-правової охорони і захисту суспільних відносин та передумов, що сприяли його виникненню.

Проте, на нашу думку, отримання достовірного результату було б неможливим, якби ми аналізували лише національні кримінально-правові джерела. Це й спонукало нас до детального вивчення актів держав Стародавнього Сходу, народи яких вже в III-II тис. до н. е. мали розвинуту економіку, політику, клинописне право, яким регулювали й охороняли існуючі в суспільстві відносини. До них належали Шумер, Ешнунна, Ассирія, Вавилонія та інші, що існували в різні часи на території Месопотамії, в долині між ріками Тигр і Єфрат. Вважаємо, що кримінально-правові положення правових актів цих держав, а також християнське і римське право, є найбільш транспарентними для пошуку генетичних зв'язків українського кримінального права.

Виклад основних положень. Близько 2400 р. до н. е. Урукагіна, цар міста-держави Лагаша, яке було одним із перших шумерських поселень, виниклих у кінці V тис. до н. е., здійснив економіко-правову реформу, що призвела до важливих соціальних змін. Зокрема, зменшилась кількість посад наглядачів у різних галузях виробництва, було заборонено жерцям самовільно брати плоди з садів воїнів, начальники позбавились права набувати майно у своїх підлеглих дешевше ціни, виставленої продавцем.

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

Їм також заборонялося показувати підлеглим «свій гнів», тобто переслідувати їх, якщо угода не відбулася. Одночасно Урукагіна видав накази і «звільнив громадян Лагаша від небезпек життя, обману, крадіжки зерна і скарбів, від убивства і злому». Він встановив кару, щоб сильний не кривдив «сироту і вдову» [7, С. 5–7]. Певний науковий інтерес становить також те, що прийняття цього закону було здійснене на пошану язичницьких богів Нінгірсу, Енліля, Енку, богинь Бау, Ніни та інших, яким поклонялися шумери.

Варті уваги спеціалістів також кримінально-правові положення шумерських законів часів правління династій Ісіна і Ларси (XXI – XVIII ст. до н. е.). У них вперше встановлювалася відповідальність за втрату вагітною дочкою вільного чоловіка плоду своєї дитини, причиною чого став необережний поштовх сторонньої особи. За дії з такими наслідками винуватий зобов'язаний був заплатити потерпілій 10 сиклів срібла. Якщо ж хто-небудь умисно наносив такій особі удар і вона втрачала плід дитини, то він зобов'язаний був заплатити потерпілій 1/3 міни срібла [8, С. 25].

Суворо каралися діти за виявлену неповагу до батьків, навіть якщо вони були не рідними, а «приймаками», тобто усиновленими. Достатньо було дитині заявити своїм батькам: «Ти не мій батько, не моя мати», щоб суд зобов'язав її залишити батьківський «дім, поле, сад, рабів, добро, худобу», що означало безперспективність подальшого вільного життя такої особи в суспільстві через відсутність у неї засобів до існування.

Належній кримінально-правовій охороні підлягала також власність. Особа, яка перехувала в своєму домі протягом місяця рабів, котрі втекли в межах міста від будь-якого власника, і це було підтверджено у визначеному законом порядку, крім повернення втікачів зобов'язана була передати потерпілому додатково по одному невольникові за кожного втікача [9, С. 8, 9].

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

Кримінально-правові положення були закладені в законах невеликої держави Ешнунна (територія сучасного Іраку). Їх пов'язують з іменем царя Білами, який керував нею на межі XXI–XX ст. до н. е. В цій державі вважалися злочинами дії, пов'язані з купівлею рабів, тварин та інших товарів без точного встановлення особи продавця. Якщо покупець не міг підтвердити у кого він придбав товар, то суд зобов'язаний був визнати його злодієм.

Крім того, якщо вільну людину затримували з краденими рабами, то їх у неї вилучали, повертали власникові, а винуватий зобов'язувався передати потерпілому ще додатково по одному невільнику за кожного з викрадених рабів. При цьому злочинець мав дотримуватися принципу статевої належності. За викрадену жінку потрібно було передавати лише жінку, а за особу чоловічої статі – невільника чоловіка.

Якщо управитель міста чи ріки або інша особа, на яку покладался обов'язок повернення власникам майна, що з різних причин вийшло з під їхнього контролю (раби, тварини, що втекли), віднайшовши його не доставили до царського двору або, навіть, неповноправним вільним людям (мушкенумам), а притримували його в себе довше ніж 1 місяць і 7 днів, то в царських службовців з цього приводу виникали підстави «для розмови» з такими людьми «з приводу краденого». Це означало можливість притягнення винних до кримінальної відповідальності за наявності належних доказів.

Присудження смертної кари лихвареві передбачалося в разі заморення ним до смерті дружини чи сина мушкенума, взятих у заставу. Проте такі наслідки діянь щодо жінки-рабині, яка була в заставі, не супроводжувалися смертною карою лихваря. В останньому випадку він лише був зобов'язаний повернути власникові померлої рабині дві інші рівноцінні невільниці [10, С. 7, 8].

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

Кримінально-правові положення мали місце також у збірнику Законів Ассирії, держави, яка розпочала формуватися як самостійний суб'єкт відносин після 1595 р. до н. е. Її столиця м. Ніневія була заснована відомим біблійним персонажем Ассуром, про що повідомляється в Першій книзі Мойсея Буття (далі – Бут.) (10: 10–12) [11].

У названому збірнику є норми, з яких вбачається, що правопорушники в Ассирії мали певну рівність перед законом. Наприклад, у § 4 таблиці «А» Законів визначено, що коли раб чи рабиня прийняли щонебудь з рук дружини чоловіка, тобто повністю вільної особи, то їм необхідно було відрізати ніс і вуха та відшкодувати «викрадене». Крім того, за такі дії чоловік мав право відрізати вуха своїй дружині. «А якщо дружині своїй він відпустить гріх і не відріже їй вуха, то не слід відрізувати рабу і рабині [і] відшкодувати викрадене», зазначив законодавець. Прощення правопорушення (гріха) передбачало повне і безумовне звільнення винної особи від відповідальності, що вбачається зі змісту § 24 цієї ж таблиці, в якій закріплено: «А якщо чоловік, від якого втекла дружина, [вуха] своїй дружині не відріже і візьме назад свою дружину, то не повинно бути ніякого покарання» [12, С. 38, 39].

Проте найвищого розвитку серед держав Стародавнього Сходу кримінальне право набуло у Вавилонії, яка існувала в період з поч. XX ст. до н. е. до першої пол. VI ст. до н. е. Це детально підтверджується змістом законів царя Хаммурапі (1792–1750 рр. до н. е.) (далі – Закони), в преамбулі до яких монарх повідомив про усі свої найважливіші діяння в інтересах богів, держави і народу в сфері економіки, політики та оборони [13, С. 9–37].

Варто звернути увагу на те, що склад злочинів у Законах ще не поділявся за певними ознаками на окремі однорідні групи, але за внутрішнім, сутнісним змістом вони чітко структуруються. Здійснивши

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

догматичний аналіз кримінально-правових положень цього акту ми виділили одинадцять окремих груп складу злочинів, а саме:

- 1) злочини проти бога (церкви) (§§ 6, 8, 110);
- 2) злочини проти царя (палацу) (§§ 6, 8, 15, 16);
- 3) злочини проти життя людини (§ 153);
- 4) злочини проти здоров'я людини (§§ 196–201, 206–211, 213, 214, 218 – 220);
- 5) злочини проти волі (свободи), честі і гідності людини (§§ 11, 13, 14, 34, 132, 143, 192, 193–195, 202–205, 282);
- 6) злочини проти статевої свободи людини (§§ 129, 130, 154, 155, 157);
- 7) злочини проти власності (§§ 7–10, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 253, 255, 256, 259, 260, 265);
- 8) злочини у сфері господарської діяльності (§§ 107, 108, 116, 226, 227, 251, 252);
- 9) злочини проти безпеки виробництва (§§ 229 – 233);
- 10) злочини проти правосуддя (§§ 1–5, 109);
- 11) злочини проти військової служби (§§ 26, 33, 34).

Крім того, встановлено, що у випадку, коли грабіжник, вчиняючи злочин, позбавив людину життя (§ 24), а до того ж не був затриманий, що виключало можливість повернути потерпілому викрадене, то відшкодування родині загиблого і пограбованому покладалося на общину і її старосту (рабіанума), що є формою колективної відповідальності.

Обставини, що виключали небезпечність і протиправність діяння, законодавець закріпив у §§ 134, 135 Законів, а підстави звільнення особи від відповідальності в §§ 20, 131, 142, 227 Законів.

Злочини проти бога (церкви). Варто звернути увагу на те, що в основному злочини, які стосувалися посягання на бога мали у своїй основі

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n2/15kmiosv.pdf>.

дії, спрямовані на протиправне заволодіння майном, яке, на думку законодавця, належало комусь із багатьох богів, котрим поклонялися вавілонці. Зокрема, Енлілю, богу землі і батьку всіх богів, віру в якого сповідували шумери (пізніше його ототожнювали з семітичним Белом), Еа, покровителю морів, рік і підземних вод (його шумерська назва Енке) та іншим [14, С. 8]. Таким майном, могли бути прикраси на статуях богів, жертвоприношення, самі святилища. В описовій частині § 8 Законів до божого майна віднесені живі воли, вівці, осли, свині, човни. Беручи до уваги, що на той час уже були «обителі», тобто спеціально облаштовані приміщення для постійного проживання і принесення молитви богам, у яких мешкали «божі жони» та «божі сестри», тобто жриці, то в них, як правило, було власне підсобне господарство. Воно також вважалося належним богам. Суб'єктом протиправного заволодіння божим майном, визначеним у §§ 6 і 8 Законів міг бути лише «чоловік», тобто не просто особа чоловічої статі, а вільна повноправна особа яка мала назву авілум. Що ж до виду і міри покарання за вчинення таких злочинів, то вони були виписані в імперативній формі. Наприклад, крадіжка божого майна за § 6 Законів каралася лише смертю. Аналогічне покарання мало застосовуватися також до особи, яка незаконно набула таке майно, – прийняла «з його рук украдене». Це міг бути не лише той, хто купив крадене, але й та людина, яка отримала його в дар тощо.

Що ж до викрадення тварин, визначених у § 8 Законів, то покарання в такому випадку мало альтернативний характер. Коли злочинець міг повернути викрадене в натуральній формі, то йому присуджували віддати його в тридцятикратному розмірі. Якщо ж у нього не було такої можливості, то злодієві призначалася смертна кара.

Достатньо суворо охоронялися відносини жриць з богом. Якщо вони навіть не жили в обителі, але було встановлено, що відвідували корчму,

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

щоб вживати сикеру (ячмінну горілку), то лише за формальне відкриття дверей або захід у приміщення цього закладу порушниці підлягали смертній карі, що виконувалися способом спалення (§ 110).

Злочини проти царя. Викрадення майна царського двору, в Законах воно називається палацовим, каралося положеннями §§ 6, 8, 15, 16 Законів. Суб'єктом цих злочинів, як і в разі розкрадання божого майна, був повноправний чоловік як той, що безпосередньо викрав, так і той, що набув його в злодія. Аналогічними були вид і міра покарання винних (§§ 6, 8).

Підлягав смертній карі також чоловік, який украв («вивів за ворота») раба або рабину палацу (§ 15). Таке ж покарання очікувало особу, котра переховувала в своєму домі раба, який втік від власника, але на оголошення оповісника не передала його владі (§ 16).

Злочини проти життя людини. Єдиний склад злочину, в якому була передбачена відповідальність за посягання на життя людини, закріплений у § 153 Законів. Суб'єктом цього протиправного діяння могла бути лише дружина, яка замовила вбивство («дала умертвити») свого чоловіка «заради іншого чоловіка». В цьому складі злочину ми вперше виявили покарання у виді смертної карі, яка виконувалася способом посадження людини на кіл.

Злочини проти здоров'я людини. Одночасно нами встановлено сімнадцять складів злочинів, у яких визначена відповідальність за правопорушення проти здоров'я людини. Значна частина таких діянь, залежно від соціально-правового статусу злочинця і потерпілого, каралася за принципом таліона. Так, за ушкодження вільним чоловіком ока сину такого ж чоловіка необхідно було ушкодити його око (§ 196). Аналогічно поступали у разі ушкодження вільною особою такій же людині кістки (§ 197), зуба (§ 200).

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

За ушкоджене око, зламану кістку мушкенуму вільна людина каралася стягненням 1 міни срібла (§ 198), а вибитий зуб такої же за правовим статусом особі для авілума коштував 1/3 міни срібла (§ 201). Ушкодження ока або зламання кістки рабу вільної людини компенсувалося власникові оплатою половини купівельної вартості скаліченого невільника (§ 199).

Якщо під час бійки чоловік неумисно наніс удар іншому чоловікові, що призвело до заподіяння йому ушкодження, то в разі принесення підозрюваним клятви перед судом, у якій стверджувалося, що він не мав наміру наносити поранення, покарання йому могло не накладатися, але він зобов'язаний був оплатити послуги лікаря, надані хворому (§ 206).

Якщо ж внаслідок нанесених побоїв потерпілий, син чоловіка, помер, то підозрюваний мав поклястися, що не бажав йому смерті і зобов'язаний був передати сім'ї покійного 1/2 міни срібла (§ 207). Коли ж від злочинця потерпів мушкенум, то вартість компенсації за нанесені йому побої, що спричинили смерть, була меншою і становила 1/3 міни срібла (§ 208).

Окрему підгрупу склали правові норми, в яких встановлювалася відповідальність за нанесення ударів (побоїв) вагітним жінкам різних соціальних станів, внаслідок чого вони втрачали плід дитини, а затим і самі помирали.

Так, якщо авілум наніс удар дочці авілума, а вона від того втратила плід дитини, то винуватий мав заплатити за нанесену шкоду 10 сиклів срібла (§ 209). У разі смерті жінки такого ж статусу відповідальність злочинця наставала відповідно до принципу таліона – підлягала смерті дочка чоловіка, котрий позбавив життя вільну жінку (§ 210). Якщо ж вільний чоловік ударив дочку мушкенума, а вона від того втратила плід дитини, то він зобов'язаний був виплатити їй 5 сиклів срібла (§ 211).

У разі нанесення удару вільним чоловіком рабині авілума, від чого вона втратила плід дитини, винуватий мав виплатити власникові

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

потерпілої невільниці 2 сиклі срібла (§ 213). Коли ж вона помирала, то злочинець зобов'язаний був виплатити її господареві 1/3 міни срібла (§ 214).

У вавилонських законах передбачалася кримінально-правова відповідальність за неналежне виконання лікарем своїх професійних обов'язків. Зокрема, в § 218 Законів визначено: «Якщо лікар зробить тяжкий надріз бронзовим ножом, заподіє смерть [цьому] чоловікові або зніме більмо в чоловіка бронзовим ножом і ушкодить око чоловіка, – йому слід відрізати пальці». Проведення будь-якої операції з використанням такого ж інструмента, але вже на іншій частині тіла раба, котрий належав мушкенуму, від чого хворий помер, то лікар зобов'язаний був повернути власникові рівноцінного невільника (§ 219). Ушкодження лікарем ока рабу мушкенума в процесі знімання більма мало каратися оплатою винуватим власникові раба половини його купівельної вартості сріблом (§ 220).

Злочини проти волі (свободи), честі та гідності людини. Злочини проти волі, честі та гідності людини складали істотну частину кримінально-правових положень законів. Наприклад, викрадення авілумом малолітнього сина іншої повноправної особи каралося смертю (§ 14), а підміна мамкою (найманою годувальницею) померлої у неї на руках дитини авілума без відома батька і матері іншою дитиною каралося відрізанням грудей (§ 194). Відрізанням пальців карався син, який, зневажаючи батька, вдарив його (§ 195).

У разі публічного (на зборах) нанесення вільним чоловіком удару по щоці іншій вільній особі, яка за соціальним статусом була вищою за нього, винний підлягав тілесному покаранню способом нанесення йому шістдесяти ударів батоном, виробленим з волової шкіри (§ 202).

Нанесення сином чоловіка удару по щоці рівній йому в статусному відношенні особі, винний зобов'язаний був оплатити потерпілому 1 міну

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

срібла (§ 203). Якщо ж мушкенум наносив такий самий удар мушкенуму, то він оплачував потерпілому 10 сиклів срібла (§ 204). Нанесення удару по щоці рабом сину вільного чоловіка каралося тілесним покаранням, способом відрізання злочинцеві вуха (§ 205).

Кожний господар певної речі (предмету) вважався у Вавилонії власником лише до тієї пори, поки це право не ставилося під сумнів іншою особою. І якщо господар не міг привести свідків, які достовірно знали, що оспорювана річ належить саме йому, то він вважався «брехуном» і таким, що «зводить наклеп», а відтак підлягав смертній карі (§ 11). Проте, коли особа не могла підтвердити добросовісність володіння річчю і посилалась на те, що її свідки знаходяться далеко, суд зобов'язаний був надати їй шестимісячний строк для приведення їх до суду. У разі коли свідки не прибували до суду в установленій строк, то така особа так само визнавалася «брехуном» і зазнавала покарання, визначеного судом у цій справі (§ 13).

Серед злочинів, що посягали на волю, честь та гідність людини особливу підгрупу становили ті, що стосувалися подружніх стосунків між чоловіком і жінкою. Наприклад, якщо хтось заявляв, що одружена жінка має інтимні зв'язки з іншим мужчиною, «хоч її не заставали на ложі з іншим чоловіком», то вона, заради збереження честі свого чоловіка і власної гідності, повинна була «кинутися в річку», тобто пройти випробовування ордалією (§ 132). Якщо ж жінка мала свого чоловіка, але добровільно вступила у статеві стосунки з іншим мужчиною і їх було виявлено в ложі, то вона підлягала смертній карі способом утоплення (§ 129).

Коли чоловік був забраний у полон, але в його домі було достатньо засобів для проживання, що давало дружині можливість нормально жити, зберігаючи сімейне майно і не входячи в дім іншого мужчини, проте вона

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

порушила ці правила і ввійшла в дім іншого, то її слід було «викрити і кинути у воду», тобто, підтвердивши факт подружньої зради, утопити (§ 133). Такій самій карі підлягали дружини, котрі безпідставно ганьбили своїх чоловіків, розорювали свій дім, «ходили з дому», таким чином ведучи недоброчесне життя (§ 143).

Від дітей, зокрема й прийнятих на виховання, законодавець вимагав глибокої поваги до батьків, а від рабів – до своїх власників. Порушення цих засад суворо каралося. Так, у § 192 Законів зазначено: «якщо син євнуха [прийомний] або син блудниці скаже своєму названому батькові або названій матері: «Ти не батько мені» [або] «Ти не мати мені», – йому слід відрізати язик». У випадках, коли прийомний син такої ж категорії осіб дізнавався про свого рідного батька та місце його проживання і внаслідок цього зненавидів своїх названих батька і матір, то він підлягав покаранню способом виривання ока (§ 193).

Травмуючому покаранню підлягав також раб, який сказав своєму власнику: «Ти не господар мені». Після того, як власник довів у суді обґрунтованість своїх прав на невільника, то в нього виникало право відрізати винному вухо (§ 282).

Злочини проти статевої свободи людини. Досить чітко в Законах виділена група злочинів, спрямованих проти статевої свободи. Наприклад, відповідно до § 130 Законів, підлягав смертній карі чоловік, який зґвалтував незаміжню дівчину, котра жила в домі свого батька. Умовою такого покарання винного мав бути факт піймання його лежачим «в її лоні». Встановлювалася відповідальність за інцест батька (авілума) з рідною дочкою, за що він підлягав вигнанню з громади (§ 154), та сина чоловіка з матір'ю, після смерті батька, за що обоє підлягали смертній карі способом спалення (§ 157). Мав бути утопленим чоловік, який висватав дружину своєму синові, котрий зійшовся з нею («пізнав її»), а потім,

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

батько вступив з невісткою в статеві стосунки, під час яких його застали «в її лоні» (§ 155).

Злочини проти власності. В Законах Хаммурапі ще не було теоретично сформульованих понять крадіжка, грабіж, розбій тощо. Але кожне кримінально-правове положення, в якому описується той чи інший злочин проти власності доволі чіткий і зрозумілий навіть сучасній людині. Це вбачається зі змісту таких положень: «Якщо чоловік найме чоловіка для завідування своїм полем, доручить зерно, необхідне для господарства, довірить худобу [і] договором зобов'яже його обробляти поле, то коли цей чоловік украде насіння або корм і це буде знайдено в його руках, – слід відрізати йому пальці» (§ 253); «Якщо чоловік украде плуг з оброблюваної землі, то повинен заплатити господареві плуга 5 сиклів срібла» (§ 259); «Якщо пастух, якому дали пасти велику або дрібну худобу, буде нечесний, змінить тавро чи віддасть [худобу] за срібло, – його слід викрити, і він повинен повернути украдену ним велику або дрібну худобу господареві в десятикратному розмірі» (§ 265).

У кожному із зазначених складів злочинів проявляються системні категорії, що характеризують їх кримінально-правовий зміст, а саме:

– суб'єктом вчинення злочину була визначена юридично вільна, фізично і психічно здорова особа, якій передано за договором або іншим актом матеріальні цінності з метою їх виробничого використання або догляду для майбутнього отримання прибутку їхнім власником;

– об'єктивні ознаки цих складів злочинів проявлялися у протиправних діях злочинців, спрямованих на вилучення із правомірного володіння, користування і розпорядження власника матеріальних цінностей з метою отримання незаконної вигоди.

Навіть санкції кожного складу злочину були детально продумані і відповідали тяжкості наслідків, які могли наступити від злочинних дій.

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n2/15kmiosv.pdf>.

Адже по формі оброблене, але незасіяне або неякісно засіяне поле – це відсутність харчового і кормового зерна в наступному році, що в умовах тогочасного світу могло призвести до голоду та відповідних втрат, а тому й застосований вид покарання був суворим (§ 253). Інші два злочини, описані в §§ 259, 265, менш небезпечні, а тому й покарання мало карально-компенсаторний характер.

Вавилонці чітко виділяли небезпечні способи вчинення злочинів, метою яких було таємне викрадення чужих цінностей. Це особливо проявляється в § 21 Законів, де визначено: «Якщо чоловік зробить пролом в будинку, його слід убити і закопати перед цим проломом». У даному випадку, на нашу думку, термін «убити» потрібно розуміти не як злочинне позбавлення життя людини, а як спосіб виконання кримінально-правового покарання. Закопування трупа злочинця в місці посягання на чужу власність мало попереджувати інших людей про можливі наслідки подібної протиправної поведінки.

Вважаємо, що в цьому випадку законодавець вперше сформулював склад злочину, який мав здійснюватися способом проникнення в будинок, призначеним для проживання людей або ведення господарської діяльності. Підстав вважати, що пробивання діри в стіні було елементарним намаганням пошкодити чуже майно, немає. Адже таке діяння потребувало значних фізичних сил, легко привертало на себе увагу сторонніх осіб, а тому є мало ймовірним, що людина могла їх виконувати без надії отримати певну матеріальну вигоду. Це дало нам підстави стверджувати, що підготовка пролому була не чим іншим як замахом на таємне викрадення чужого майна з проникненням у приміщення. У наступних складах злочинів (§§ 22, 23, 24) вже ведеться мова про відкриті дії злочинців по протиправному заволодінню чужим майном. Так, у § 22 Законів визначено: «Якщо чоловік учинить грабіж і буде спійманий, – його слід убити». Таким

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

чином з наведеної формули вбачається, що цей злочин є закінченим, а його суб'єкт має бути затриманим. У наступному правовому положенні зазначено: «Якщо грабіжник не буде схоплений, – пограбований повинен клятвено показати перед богом все, що пропало в нього, а община і рабіанум (староста общини), на землі чи в окрузі яких вчинено грабіж, повинні відшкодувати йому, що в нього пропало» (§ 23). Із зазначеного вбачається, що законодавець констатував такі факти: вчинення грабежу, уникнення злочинцем затримання, невизначеність предмету викрадення, його обсягу і вартості. Крім того, він встановив процедуру підтвердження ціни позову потерпілого та колективну відповідальність общини і її керівника в частині компенсації збитків пограбованому. В разі спричинення під час грабежу смерті будь-якій людині, община і рабіанум зобов'язані були компенсувати втрати родичам загиблої людини в розмірі 1 міни срібла (§ 24).

Особливо сувора кара очікувала на особу, яка під час гасіння пожежі намагалася викрасти якусь річ з палаючого дому. Такого злодія законодавець дозволив кидати у вогонь (§ 25).

Окрему групу злочинців, що спрямовували свої дії проти власності, становили пособники, котрі сприяли ефективності протиправної діяльності злодіїв, які особисто розкрадали цінності. Боротьба з ними у вавилонській державі здійснювалася відповідно до §§ 7, 9, 10 Законів. У них встановлювалася відповідальність за приховування, продаж, купівлю краденого майна та інших цінностей. Зокрема, в § 7 визначено: «Якщо чоловік купить з руки сина чоловіка чи з руки раба чоловіка без свідків і договору або візьме на схов срібло чи золото, чи раба, чи рабиню, чи вола, чи вівцю, чи осла, чи щоб там не було, – цей чоловік злодій, його слід убити». Аналогічна відповідальність наступала в продавця, який продав вільній особі крадені речі іншого авілума, котрий опізнав їх. Проте

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

власник і набувач його майна за допомогою свідків у суді мали довести правомірність своїх вимог (§ 9). Підлягав смертній карі також покупець, якщо він не зміг привести до суду продавця, в якого купив річ, та свідків, у присутності яких була укладена угода. Якщо дійсний господар приводив до суду свідків, котрі знали про його річ, покупець визнавався злодієм і до нього застосовувалося покарання, визначене судом. Власникові поверталось його майно (§ 10).

Злочини в сфері господарської діяльності. Вважаємо, що Хаммурапі заложив основи кримінально-правової охорони господарської діяльності. Це підтверджується низкою положень його законів. Зокрема, в § 106 Законів стверджується, що в разі, коли мандрівний торговець (шамаллум) отримав в борг у лихваря (тамкара) срібло, але не повернув його, заперечуючи факт позики, то тамкар мав право обвинуватити боржника перед богом і свідками в одержанні коштів. У покарання за таке діяння винний зобов'язаний був повернути тамкарові отриману суму коштів у потрібному розмірі.

Якщо ж тамкар стверджував, що шамаллум не повернув йому усі отримані в борг кошти, то торгівельник також мав право звинуватити лихваря перед богом та свідками. Отримавши докази вини тамкара, суд стягував з нього на користь шамаллума відповідну суму боргу в шестикратному розмірі (§ 107).

До цієї групи злочинів, на нашу думку, відносяться також положення § 108 Законів, у яких зазначено: «Якщо корчмарка не приймає хліб на сплату за сикеру, приймає срібло по надто великій гирі і еквівалент сикери зменшує у відношенні до еквівалента хліба, – цю корчмарку слід викрити і кинути у воду».

Одночасно кримінально-правовій охороні підлягали особи, які бралися лихварями в заставу як гарантія повернення заставодавцем

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n2/15kmiosv.pdf>.

отриманих у борг коштів. Якщо особа, взята в заставу помирала від побоїв або жорстокого поводження з нею, заставадавець повинен був викрити свого позикодавця як злочинця. В разі, коли померлий взятий в заставу був сином авілума, то за принципом таліона підлягав смерті син тамкара. Якщо ж він був рабом чоловіка, то лихвар повинен був оплатити власникові невільника 1/3 міни срібла і, крім того, йому не поверталось все, що він дав у позику (§ 116).

Як відомо, раби були важливим інструментом господарського процесу у сфері виробництва та обслуговування. Незаконне виведення їх з невільницького статусу або встановлення обмежень на реалізацію рабів, які вважалися живим товаром, також каралося в кримінально-правовому порядку. Так, згідно § 226 Законів, підлягав покаранню способом відрізання пальців цирюльник, який без дозволу власника збрив або наклав знак непродажного його рабу.

Якщо ж вільний чоловік увів в оману цирюльника і той незаконно збрив або наклав на людину знак непродажного раба, то до такої особи застосовувалася смертна кара, а тіло страченого мало закопуватися під воротами його дому (§ 227).

Злочини проти безпеки виробництва. Вавилонія була державою розвинутого будівництва. Це підтверджується даними про грандіозне спорудження Вавилонської вежі, міста Вавилону, що описано у книзі Буття (10:10; 11:1–9) та інших джерелах [15, С. 103–105]. Тому не є дивним, що ми знаходимо в Законах кримінально-правові положення, в яких закріплені підстави відповідальності за порушення безпеки виконання будівельних робіт.

Так, у § 229 Законів, зазначено: «Якщо будівник збудує чоловікові дім і зробить свою роботу неміцно, так що збудований ним дім завалиться і заподіє смерть господареві дому, – цього будівника слід убити». Якщо ж

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

завалений будинок заподіював смерть синові господаря дому, то смертну кару призначали сину будівника (§ 230). У разі смерті з тих самих причин раба господаря дому, будівник зобов'язаний був повернути потерпілому рівноцінного невільника (§ 231). Втрата господарем іншого майна також мала компенсуватись будівником. Одночасно він мав відбудувати дім за свої кошти (§ 232). У випадку завалення лише однієї стіни дому з причин неякісного будівництва винний будівник також відремонтовував її «за своє срібло» (§ 233).

Вперше в Законах Хаммурапі зустрічаємо підстави відповідальності за порушення безпеки утримання тяглових тварин. Безпосередньо це стосувалося домашніх волів, тобто спеціально підготовлених тварини, які використовувалися для обробітку землі, транспортування різних вантажів тощо. Вони, як правило, миролюбиві, спокійні, звичні до людей, а тому не становили для них небезпеки. Якщо ж ця тварина, «ідучи по вулиці», заколола рогами чоловіка, то це не було підставою для притягнення її власника або іншої особи до кримінальної відповідальності. Вона могла наставати лише за певних умов. У даному випадку лише тоді, коли господар, отримавши повідомлення про агресивність вола, його схильність до нападу на людей, не став путати тварину, тобто поєднувати її передні ноги спеціально пристосованою короткою мотузкою, не притупив їй роги способом спилювання гострих кінців, що й призвело до спричинення смерті сину або рабу чоловіка. Покарання за таку бездіяльність призначалося у виді оплати власником тварини сім'ї потерпілої вільної людини (§ 251) чи власникові загиблого раба коштів у розмірі 1/3 міни срібла (§ 252).

Злочини проти правосуддя. В Законах Вавилонії була закріплена низка норм, які спрямовувалися на охорону правосуддя в державі. Так, суддя, який виніс вирок, ухвалив рішення, виготовив документ з печаткою, а

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

пізніше змінив свій вирок, – підлягав викриттю, а за тим стягненню суми позову, що виставлялася в сфальсифікованій ним справі, в дванадцятикратному розмірі. Більше того, така особа назавжди звільнялася з посади судді (§ 5).

Суворій відповідальності підлягали також особи, які під клятвою обвинуватили вільну людину у вчиненні вбивства, проте не довели цього факту (§ 1); ті, що виступили свідками у справі про вбивство, але не довели правдивості висловлених ними слів (§ 3); корчмарка, в домі якої зібралися злочинці, але вона не затримала їх і не привела «до палацу» (§ 104). Кожний такий злочинець мав бути засудженим до смертної кари.

Особлива процедура доказування вини застосовувалася до авілума, на якого кинула підозру інша вільна особа, заявляючи, що він є чарівником, але не довела того. В такому випадку обвинувачений мав стрибнути в священну ріку Євфрат. Якщо він утопився, то обвинувач мав право заволодіти його будинком. Проте, коли обвинувачений залишився живим, то вважалося, що ріка очистила його від підозри (обвинувачення), а тому вже його обвинувач підлягав смертній карі. Дім такої особи мав отримати необґрунтовано обвинувачений авілум (§ 2).

Злочини проти військової служби. В Законах були закріплені також норми, спрямовані на охорону встановленого порядку несення військової служби. Зокрема, в § 26 Законів передбачено, що коли важкоозброєний воїн (редум) або легкоозброєний – (баїрум), яким було наказано виступити в царський похід, відмовились виконати цей наказ, або найняли інших людей і послали їх замість себе, то за такі дії до порушників мала застосовуватися смертна кара, а їхні доми передавалися особам, які замінили їх у війську (§ 26).

Такому ж покаранню підлягали військові начальники (декум чи лубуттум), які очолювали військовий загін у мирний час або під час

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n2/15kmiosv.pdf>.

царського походу, але не виконували особисто свої обов'язки, а поклалися на інших, найнятих осіб (§ 33). Крім того, якщо декум чи лубуттум порушували порядок взаємовідносин з підлеглими їм воїнами, зокрема, забирали собі майно редума, заподіявши йому шкоду, віддавали його в найми, видавали на суд сильнішому чи забирали собі подарунок воїна, даний йому царем, – то названі військові начальники також мали каратися смертною карою (§ 34).

Обставини, що виключали небезпечність і протиправність діяння. В окремих нормах Законів ми вперше виявили положення, які в сучасному кримінально-правовому законодавстві відносяться до Загальної частини кодексів. Ці положення виключали небезпечність і протиправність діяння, а саме: загальновідомо, що одним з обов'язків одружених чоловіків є матеріальне утримання своєї сім'ї, зокрема дітей, дружини тощо. Не було виключення з цього правила й у вавилонському суспільстві. Навпаки, в § 134 Законів зазначено: «Якщо чоловік буде забраний в полон і в його домі немає [засобів] для прожитку і його дружина ввійде в дім іншого, – ця жінка невинна». Таким чином, законодавець наголосив, що саме чоловік винний у тому, що не забезпечив свою сім'ю засобами для прожитку, тобто продуктами харчування, паливом, одягом, створивши тим самим загрозу життю членів своєї сім'ї. Тому дружина, залишаючи його дім і, переходячи в дім іншого чоловіка, фактично діяла в стані крайньої необхідності, заради збереження власного життя та життя дітей, якщо вони були в сім'ї.

Проте, коли чоловік повертався додому, то така жінка зобов'язана була повернутися до нього. Якщо ж за час його відсутності вона народила дітей від чоловіка, який прийняв її у свій дім, то діти мали залишатися з рідним батьком (§ 135).

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n2/15kmiosv.pdf>.

Не вважалися злочином статеві стосунки незайманої дівчини, яка жила в домі свого батька, і була зґвалтована стороннім чоловіком. Згідно положення § 130 Законів вона не підлягала відповідальності через те, що була примушена до статевих стосунків під фізичним примусом.

Не могла притягуватися до відповідальності також жінка, чоловік якої «ходив з дому», ганьбив її перед людьми, але проведеним слідством було встановлено, що вона доброчесна, непорочна і в неї були підстави зненавидіти свого чоловіка та сказати йому: «Не доторкайся до мене». У зв'язку з цим у неї виникало право взяти свій посаг, залишити чоловіка і повернутися в дім свого батька (§ 142).

Звільнення від відповідальності. Законодавець Вавилонії вперше передбачив правові підстави звільнення особи від відповідальності за вчинені протиправні діяння. Наприклад, якщо хтось застав одружену жінку в ложі з іншим чоловіком, то вона підлягала утопленню.

Коли ж її власний чоловік примирився з жінкою і пощадив її життя, то й цар не мав права посягати на «життя свого раба» (§ 129). По суті, цим самим було сформульовано принцип безумовного прощення злочину (гріха). Аналогічні правові наслідки наставляли також тоді, коли чоловік під присягою перед судом звинувачував свою дружину в подружній зраді, але ніхто не заставав її на ложі з іншим чоловіком. У такому випадку жінка, поклявшись богом, що не вчиняла протиправних дій, звільнялася від відповідальності і мала право «повернутися в свій дім» (§ 131).

Клятва богом господареві раба, який втік «із рук того, хто його затримав», була достатньою підставою для звільнення від відповідальності особи, котра з незалежних від неї причин не змогла утримати і передати власнику його невільника (§ 20).

Звичайна клятва цирульника перед судом, що він ненавмисно, без дозволу рабовласника, збрив або наклав знак «непродажного» на його

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

невільника, також була підставою для звільнення від відповідальності недбалого перукаря (§ 227).

Кримінально-правові покарання. Доволі показовими є покарання, що були закріплені в санкціях відповідних кримінально-правових норм і застосовувалися до засуджених. За основною характерною ознакою (сутність впливу на злочинця) ми класифікували їх на компенсаторні, еквівалентні, болісливі, травмуючі та позбавляючі життя.

До компенсаторних (від лат. *compensatio* – винагорода, урівноваження) ми віднесли грошові стягнення з засуджених на користь потерпілих за нанесену їм матеріальну або фізичну шкоду [16, С. 369]. Для цих покарань було характерним кратне (у 30 разів), частинне (1/3, 1/2 міни срібла, 1/3 вартості раба), або сумарне (2, 5, 10 сиклів срібла, 1 міна срібла) стягнення коштів.

Еквівалентними (від пізньолат. *aequivalens* – рівноцінне, рівносьильне, рівнозначне) ми назвали рівноцінні чому-небудь або в будь-якому відношенні натуральні форми повернення шкоди злочинцем потерпілому [17, С. 249]. Наприклад, в аспекті нашого дослідження, повернення лікарем господареві іншого раба замість його невольника, якому він з необережності під час проведення операції спричинив смерть.

До болісливих у Законах належали покарання, що супроводжувалися штучним спричиненням засудженому фізичного болю, зокрема способом нанесення ударів батоном по тілу.

Травмуючими вважалися покарання, в процесі виконання яких наносилися пошкодження, або вилучалися (калічилися) певні тканини чи органи людського тіла. За сутністю правової підстави застосування ми поділили їх на дві підгрупи:

– таліон, коли винуватій особі травмували орган ідентичний тому, який він ушкодив потерпілому;

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles /2015/n2/15kmiosv.pdf>.

– травмування злочинцеві органів, які визначені у відповідному положенні Закону.

Застосування до засуджених злочинців смертної кари у вавилонських Законах передбачалося в дванадцятьох нормах. Вибір способу виконання цього виду покарання покладался на суд, а воля законодавця, як правило, позначалася словосполученням «слід убити». Проте, в окремих нормах Законів зазначався конкретний спосіб виконання передбаченого в ньому покарання. Наприклад, посадження на кіл, спалення, утоплення.

На нашу думку, Закони Хаммурапі, як і закони інших держав Стародавнього Сходу, були сформовані з використанням тогочасних елементарних наукових знань з питань законотворення. Основні з них застосовуються і понині. Це є достатнім підтвердженням поглядів окремих вчених, які вважають, що юридична наука має свої первинні витoki з держав «стародавнього Близького Сходу», про що повідомив Лоренцо Гальєрді [18, С. 289, 290]. Вважаємо, що це стосується також кримінально-правової науки.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати таке:

1) кримінально-правові положення правових актів держав Стародавнього Сходу, зокрема вавилонські Закони, у своєму складі мають норми, які за сучасною традицією поділу могли б належати як до Загальної, так і Особливої частин кримінальних кодексів;

2) злочини в Законах описані за чіткою схемою, яка пізніше в теорії кримінального права отримала структурну назву «склад злочину» та «санкція»;

3) залежно від того на які цінності посягав злочинець, у Законах можна виділити такі об'єкти: матеріальні цінності, що належали богу (церкві), цареві (його палацу), життя, здоров'я, воля (свобода), честь,

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

гідність людини, матеріальні цінності, що належали людині (за винятком невільників) тощо;

4) об'єктивна сторона детально виписана в кожному складі злочину. Фактично всі злочини вчинялися способом активної поведінки, тобто дії. Майже кожна з них можна було спостерігати зовні. Зокрема, відвідування божою сестрою корчми; протиправне нанесення людині удару, наслідком якого стала смерть, каліцтво або болісливі відчуття; протиправне вилучення декумом або лубуттумом у редума подарунку, врученого йому царем і т. ін.

Важливу роль у складі злочину відігравали наслідки протиправних дій, які могли мати як матеріальний, так і нематеріальний характер. Одночасно ми виявили склади злочинів, які за своєю будовою належать до формальних або матеріальних.

У кримінально-правових нормах доволі чітко простежується внутрішній причинний зв'язок між злочинними діями та злочинними наслідками;

5) обов'язковим елементом кожного з проаналізованих складів злочинів був суб'єкт, тобто фізична особа, яка вчинила протиправні дії.

Проте в актах не виявлені положення, якими б встановлювалися будь-які вікові, психічні, інтелектуальні або інші обмеження для притягнення людей до відповідальності. З сутності назв суб'єктів, які вчинили протиправні дії, вбачається, що це були зрілі за віком і соціальним досвідом, психічно здорові люди. Вони названі в Законах чоловіком або жінкою. До того ж термін «чоловік» означав людину вільну, володіючу усіма правами або частково обмежену в правах. В окремих складах злочинів суб'єкти позначені термінами, що ідентифікували місце злочинця в системі сімейних (родинних) відносин з потерпілим або визначали його соціально-професійний статус;

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

б) кримінально-правова відповідальність за вчинення протиправних дій наставала лише при наявності вини як умисної, так і необережної. Заперечення вини та «очищення» від обвинувачення у вчиненні злочину могло здійснюватися лише відповідно до визначеної в Законі процедури. Доведення відсутності вини в діях обвинувачуваної особи було підставою звільнення її від відповідальності, а відтак створювало підстави для притягнення до відповідальності того, хто необґрунтовано звинуватив невинну людину;

7) наявність у кримінально-правових нормах Законів повного комплексу об'єктивних та суб'єктивних ознак; змістовна і цільова придатність відповідних норм до розміщення в Особливих і Загальних частинах кримінальних кодексів є підтвердженням високого рівня тогочасного законотворення. Вважаємо, що Вавилонія в часи правління царя Хаммурапі переступила поріг регулювання і охорони кримінально-правових відносин за допомогою правових звичаїв і стала на шлях їх нормативно-правового здійснення засобами писаного законодавства, закріпленого в комплексних багатогалузевих кодифікованих законодавчих актах.

Список використаних джерел

1. Жегунов Г. Ф. Законы биологии. Природа жизни. – Х.: Консум, 2006. – 304 с.
2. Человек // Большой энциклопедический словарь : Второе изд. перераб. и доп. – М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Норинт, 2002. – 1456 с.
3. Жегунов Г. Ф. Законы биологии. Природа жизни. – Х.: Консум, 2006, – 304 с.

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

4. Зінченко А. Л. Історія дипломатії: від давнини до нового часу : Вид. друге, доп. – К.: Проза, 2005. – 560 с.
5. Яковец Ю. В. История цивилизаций / Втор. изд., перераб. и доп. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 352 с.
6. Толкачова Н. Є. Звичаєве право: навчальний посібник. – К.: ВПЦ Київський університет, 2005. – 376 с.
7. Гончаренко В. Д. Реформи царя Урукагіни (близько 2400 р. до н. е.) // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн: у 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1998. – Т. 1. – 504 с.
8. Вавилонська порівняльна вартість грошей: 1) талант: 30,3 кг; 2) міна: $1/60$ таланта = 0,5 кг.; 3) сикль: $1/60$ міни; 4) ше: $1/180$ сикля = 0,01 кг // Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран (комментированная) / сост.: Л. Н. Маймескулов, Д. А. Тихоненков; под ред. Л. Н. Маймескулова. Х.: Право, 2011. – 872 с.
9. Гончаренко В. Д. Шумерські закони часів правління династій Ісіна і Ларси (XXI – XVIII ст. до н. е.) // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : У 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка – К.: Ін Юре, 1998. – Т. 1. – 504 с.
10. Батыр К. И., Поликарпова Е. В., Седаков С. Ю. и др. Хрестоматія по Всеобщей истории государства и права: у 2 т. / Под ред. К. И. Батыра и Е. В. Поликарповой. – М.: Юристъ, 1996. – Т. 1. – 392 с.
11. Біблія. Книги Священного Писання Старого і Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями і додатками /пер. Патріарха Філарета (Денисенка) за Біблією російською мовою, яка була перекладена з єврейської та грецької мов у другій половині XIX століття. – К.: УПЦ КП, 2007. – 1415 с.

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

12. Гончаренко В. Д. Ассирійські закони (друга половина II тисячоліття до н. е.) // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн: у 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1998. – Т. 1. – 504 с.

13. Гончаренко В. Д. Закони царя Хаммурапі (XVIII ст. до н. е.) // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : У 2 т. / За ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1998. – Т. 1. – 504 с.

14. Гончаренко В. Д. Примітки № 2, № 9 до акту «Реформи царя Урукагіни (близько 2400 р. до н. е.)» // Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн : у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре, 1998. – Т. 1. – 504 с.

15. Никифор. Библейская энциклопедия: Репринтное издание за текстом 1891 г. / Никифор, архимандрит. – М.: Терра, 1990. – 902 с.

16. Компенсація // Сучасний словник іншомовних слів / Уклад. О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

17. Еквівалент // Сучасний словник іншомовних слів / Уклад. О. І. Скопенко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

18. Гальярді Л. Народження юридичної науки // Історія європейської цивілізації. Рим / За ред. Умберто Еко; пер. з італ. Л. Д. Ципоренко, Г. В. Рудницької, О. С. Гавенко та ін. – Х.: Фоліо, 2015. – 1031 с.

Колос М. І.

Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин

Розглядаються кримінально-правові закони провідних держав Стародавнього Сходу, що забезпечували регулювання та охорону суспільних відносин на їх території і стали основою генезису кримінального права в інших державах.

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. І. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.

Ключові слова: Закони Хаммурапі, закони Ассирії, закони Ешнунни, виникнення правових звичаїв.

Колос М. И.

Древний Восток: генезис уголовно-правового регулирования и охраны общественных отношений

Рассматриваются уголовно-правовые законы ведущих государств Древнего Востока, которые обеспечили регулирование и охрану общественных отношений на их территории и содействовали генезису уголовного права в иных государствах.

Ключевые слова: Законы Хаммурапи, законы Ассирии, законы Эшнунны, возникновение правовых обычаев.

Kolos M. I.

Ancient East: the Genesis of Criminal and Legal Regulation and Protection of Public Relations

The criminal and legal laws of the leading states of the Ancient East, which provided regulation and protection of public relations on their territory and promoted the genesis of criminal law in other states are examined.

Keywords: Hammurabi laws, Assyrian laws, Laws of Eshnunna, emergence of legal customs.

▪ Стародавній Схід: генезис кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин / М. Й. Колос // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2015. – № 2(12) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15kmiosv.pdf>.